
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

TŰNŐDÉSEK

Jung Károly: *Hiedelemmondák és hiedelmek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

Az én gombosi rokonszenvem régi keletű, talán még gyerekkoromból ered, amikor együtt laktunk egy kilenclakásos zombori házban bizonyos Borissal, akinek postás volt az ura, ő maga meg eltűnt a hét egy-egy napján, s olyankor feltűrt ingujjban állt, mint a férfiak, a halaskofák között a piacon, s felsorakoztak előtte a vevők. Mert apja odahaza halász volt, bátyja meg az öccse is, s talán ezért mindenki tőle akart halat venni.

Otthon meg az éneklésével keltett feltűnést. Már nem emlékszem rá, mit énekelt, csak a hangja meg énekének dallama üszik az időn át, s nyúlánk alakja a kerek keblével, meg szoknyái suhogása, ahogy szinte szelet csaptak körülötte, ha megfordult. Hiszen énekeltek mások is abban a házban, félkörösen sorakozó lakásaiban, udvara közepén egy levelét hullató ecetfával, de ha ő megszólalt, az egész ház elnémult, mindenki őt hallgatta. „Csillag Boris, tudom a nevedet...” – szólal meg néha zengő hangja, de nem, ez inkább asszociáció a nevére. Végignéztem többször is Kiss Lajos gyűjteményét, meg Volly Istvánét is, hátha a szakrális jellegűek között megtalálom. De nem. És most már úgyis mindegy. Azóta mintha Gombos egész népdalkincsét ismerném, az ő dala mégse kerül elő, csak a zengedelme zúg körül néha.

Szóval ennek a postás Borisnak az emléke is erősen hozzájárult, hogy a legnagyobb érdeklődéssel vettem a kezembe Jung Károly könyvét. Mert aminek valami köze van a szociográfiához, erős vonzást gyakorol rám. A legnagyobb lelkesedéssel kísértem végig, amit Ortutay csinált, különben most írtak velem az *Üzenet*-be róla abból az alkalomból, hogy az idén lett volna 80 éves. Párizsban mindig el akartam menni a Musée de l'Homme-ba, hogy közelebről lássam, mit mond a nagyvilág ezekről a merőben vidéki dolgokról. „Ha csak egy kicsit szeret, hagyja a fenébe ezt a hülyeséget!” – könyörgött útítársnóm, s ehelyett inkább a Moulin Rouge-ba mentünk.

Pedig az etnográfia szakirodalma nem is tudott rám hatni soha. Belelapoztam Rivet, Soustelle meg Lévi-Strauss írásaiba, és megállt az agyam az unalomtól, szégyenkezve mentem tovább.

Jung Károly hiedelemmondáit is hátulról kezdtem olvasni, mint zsidók a Talmudot. Itt is nélkülözni voltam kénytelen, bevallom, azt a hűvös és okos főlényt, amellyel az ember kellő távlatból tudna végignézni ezen a csodán. Az az igyekezet, amely a modern etnográfiában a társadalom gyökeréig akar leásni, csodák, babonák, boszorkányhistó-

riák nyomán keresni, hogy mivégre van az ember ezen a világon, mintegy objektív értelmet adva a létezésnek, engem mindig elijesztett. Annál nagyobb élvezettel tudtam elmerülni most is Pásti Mártonné meg Temunovics Jolán s a többi húsz-egynéhány adatközlő ragyogó meséiben. A génius locit is hatásosan éreztetve, ahogy ebben a színmagyarnak mondott faluban Szlavóniából s a szomszédos sokác falvakból jött új gombosiak tökéletesen bealaktak az egész bogojai világba, rontás, szemverés és megannyi más alvilági üzelmek gyakorlatába. Mintha csak Sontán és Csákovácon is ugyanaz a kísértetjárás menne végbe, mint Gomboson. Ők is általánosságban beszélnek: „Nincs szégyenvirág, és nincs is szégyen... Mert tüntetnek a mai ifjúság, hogy mit tudnak csinálni. Bože mi oprosti, emennek a templomba, egyik jobban állapotos, mint a másik! Ha pap közelébe állna, a gyerek kirúgná a fogait a papnak!” Itt és más történetben nem a hely, hanem a korkép azonos. Egy közös népi tudatban a tárgyak is egyformák. A szégyenvirág, mint az ártatlanság jelképe, mindenki előtt ismert, nincs szükség magyarázatra. És nyilván Janovicsné Kovács Anna, aki a szerémségi Gibaracon élt, ugyanúgy tudja, hogy „Szűz Máriának valamikor a havibaja rácsöppent erre a virágra”, mint a többiek, akikkel itt Gomboson együtt él. Fogalmam sincs róla, melyik virág a szégyenvirág, ők ismerik, ők tudják. Mintha nem egy nyelven beszélnének!

Születés és halál titkai kapnak itt egyszerű, természetes értelmet. Hogy a halott, akinnek nem teljesítették a kívánságát, hazajár, azon senki sem csodálkozik. És hogy rendes, szorgalmas öregasszonyok éjnek évadján felkelnek, söprűre ülnek vagy lóbörbe bújnak, az is előfordulhat, nemcsak Gomboson, hanem távoli kontinensek maradi világában, ahogy a hiedelmek vándorútra kelnek, s így egy-egy mese nemzetközi jelentőséget kap. Csak hinni kell benne, s ott marad minden népi közegeben. S itt érvényesül a paradoxon igazsága, hogy amiben nem hiszünk, az nincs is.

Jung Károly adatközlői között vannak szép számmal hinni nem tudó egyének, akik azonban nem zárkóznak el a meséléstől. Mintha mégis élveznék a háttorzongató történeteket, s így megmaradnak a környezetükben. Csak másokra hivatkozva, mert ők is így hallották. Az említett Pástiné is folyton igazolja magát a gyűjtő előtt: „...húsvét vót, oszt azt mondja az illető, azt mondja, húsvét ide, húsvét oda, kő menni szántani... ezt meg az öregapám látta. Én hallottam a füleimbe, mikó így magyarázta. És aszongya én se hittem, de mikó ementem, aszongya, búcsúsokka, mer úgy beszét, jobban úgy tiszamentiesen... aszongya, az ökrök, mer ökrökke szántottak, aszongya, térgyig úgy süjdedtek a földbe... má kimennek nézni a földre, hát kúvé van meredve. Az ökrök is meg az ember is, meg ahogy így fogta az eke szarvát.”

En ezt az asszonyt ismertem, valamilyen színdarabban játszott fiatalon, özönvíz előtti időben, amikor fiatal újságíróként kimentem megnézni, mit játszanak, mivel lappolitikai szempontból írni kellett a falusi műkedvelőkről. Mert ha „benne voltak az újságban”, nyolc-tíz példányt is vettek a szereplők. Valamilyen grófnőt játszott ez a Pástiné, ha jól emlékszem, s szép volt, szebb mint az igazi talán, csak a rendezőtől kértem számon a helyes magyar beszédet. Mert ilyeneket mondott ez a gombosi „grófnő”, miközben szorgalmasan legyezgette magát, ahogy már egy grófnő a gombosi képzeletben élt: „Elgyösz ma jaz orfejumban?” Ő is megismert most, amikor találkoztunk.

Jung Károly ugyanis tanúnak hívta könyve bemutatásakor, mert Gomboson elterjedt a hír, hogy az adatközlők a rágalmazástól sem ijedtek meg. Nem ma élő emberek érez-

ték megbántva magukat. Az elődök becsületét védték, rég meghalt nagyapákat, a családot. S ez a Pástiné, túl a hetvenen, készségesen helyreigazította a dolgokat. Oly közvetlen előadásban, fesztelenül, minden lámpaláz nélkül, hogy bízvást lecsillapodtak a kedélyek. Rajta pedig meg se látszott, hogy tele van ilyen mesékkel, miközben igazolta is magát: „... de, ugye, hát nem most vót ez má. Hát régente én ilyeneket hallottam.”

Az olvasó csak néz, hogy mi mindent tudott teremteni az alkotó képzelet ezekben a hiedelmekben. Pástiné még mentegetőzik, hogy nem most, régen. S ha a fiatal Benedek Elek csakugyan tanítóskodott Gomboson, talán innen is elvitt valamit a meséibe.

Gomboson a hiedelmek és személyes élmények rontássora, még valami jellegzetes-séget is hord magában. Ezt Cziráky Gyula, Gombos első történetírója még nem vette észre. Vagy nem is nyilvánult meg olyan feltűnően, mint ma: a falu nyugati orientáltsága. Gyakrabban mentek át a Dunán Szlavóniába, mint a közeli bácskai helységekbe. Elmentek Vukovárig, Bródig, Borovóig, feltehetően nemcsak „tudós” asszonyokhoz. Hódságra, Apatinba, Zomborba nem jártak annyit, pedig a lányokat, amint felcseperedtek, odaszegődttették, s így otthonosabbak lehettek, mint Szlavóniában. De rontás ügyben mégse lehetett elmenni a nagyságákhoz. Idegenben, ahol magyarul se tudtak, de mintha még ennek is meg lett volna a titkos varázsa, jobban boldogultak. Nem a nyitottságukkal, hanem mintha ott erősebben élt volna a babona s a hiedelmek mágiája.

Azt is igen jellemzőnek találom, hogy az adatközlők között Jung legtöbbet a más-honnan jötteket beszélgeti, mint a leghálásabb médiumokat. Csizmár Lenka, Temunovics Jolán szláv környezetből került Gombosra, s nemcsak bealakultak, de vezető szerepet is kaptak ennek a sötétségnek az országútján járva. Janovicsné ugyan Gomboson született, de élete nagyobb részét Szerémségben élte le, s így ő is többet tudott mesélni, mint akik végig ott maradtak az ősi környezetben. S így mintha rontó asszonyok és boszorkányok idegenből importált anyagot terjesztettek volna, nem csekély elismeréssel.

És ha igaza van Claude Lévi-Straussnak abban, hogy „egyetlen következtetés sem lehet helytálló, amennyiben nem az összesség tapasztalatain nyugszik”, én ennek az összességnek földrajzi vonatkozásait is látni vélem Jung Károly nagyon jelentős, széles társadalmi kérdéskört is átfogó munkájában. Messze maga mögött hagyva szegény Cziráky Gyula száz év előtti tapogatózásait archeológiai vizsgálataival együtt.

Tűnődéseimet, azt hiszem, egyetlen romlatlan magyar idézettel egészíteném ki, talán még gombosi eredetiségét is bizonyítva egy ráolvasással: „Sárkerék, vadlóher maradatsz te ettül: / Nagy szelindek juhászoktyák majd jóllaknak ebbül.”

És postás Boris messziről hangzó énekével, amelynek se szavát, se melódiáját nem hallom már, csak a szépségétől megigézve őrzöm soha el nem múló emlékét.

HERCEG János